

© SIFO 2000
Arbeidsnotat nr. 2 – 2000

STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING
Sandakerveien 24 C, Bygg B
Postboks 4682 Nydalen
0405 Oslo
www.sifo.no

Det må ikke kopieres fra denne rapporten i strid med åndsverksloven. Rapporter lagt ut på Internett, er lagt ut kun for lesing på skjerm og utskrift til eget bruk. Enhver eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring utover dette må avtales med SIFO. Utnyttelse i strid med lov eller avtale, medfører erstatningsansvar.

Arbeidsnotat nr. 2 - 2000

**Naiv tillit?
Forbrukernes tillit til mat i Norge, Belgia og England**

av Lisbet Berg

**Mars 2000
Statens institutt for forbruksforskning (SIFO)
Postboks 173, 1325 Lysaker
Tlf: 67 59 96 00 Fax: 67 53 19 48
Internett: www.sifo.no**

Lisbet Berg:

Naiv tillit? Forbrukernes tillit til mat i Norge, Belgia og England.

Om undersøkelsen

Statens institutt for forbruksforskning (SIFO) har gjennomført en omfattende undersøkelse om *tillit til mat* i Norge. Et tilfeldig utvalg på 1000 norske forbrukere har i telefonintervjuer svart på spørsmål knyttet til forbrukertillit og matsikkerhet. En del sentrale spørsmål ble også stilt til forbrukere i England og Belgia gjennom Omnibus-undersøkelser i de respektive landene. Undersøkelsene ble gjennomført i siste kvartal 1999.

I dette notatet presenteres noen foreløpige funn fra undersøkelsene: Vi sammenligner i hvilken grad forbrukere i Norge, England og Belgia har tillit til maten i hjemland versus utland, om de har tillit til henholdsvis markedsmekanismene og den offentlige næringsmiddelkontrollen, og om de har preferanser knyttet til hvordan maten de kjøper og spiser er produsert.

Deretter beskrives fire ulike forbrukertyper ut fra sitt tillitsforhold til mat. Vi skiller mellom det å ha en naiv, fornuftig, skeptisk eller ignorant holdning til matsikkerhet. Er det for eksempel flere naive forbrukere i Norge enn i England og i Belgia?

Til slutt viser vi hvem norske forbrukere mener de vil stole på dersom det oppstår en matskandale. Hvem forteller sannheten, hvem holder ting tilbake, og hvem overdriver faren?

Hvorfor er forbrukertillit viktig?

For hver enkelt av oss er det grunnleggende for livskvaliteten at vi har tillit til at maten vi spiser ikke er farlig. Selv om risikoen for å bli syk eller dø av matbåret smitte antageligvis er svært liten i dag sammenlignet med tidligere tider, kan risikoen likevel *føles* større. Hvorvidt man *føler* tillit eller mistillit, har nettopp sammenheng med fravær eller tilstedeværelse av en *følt* risiko for fare.

Det kan være stor usikkerhet og uenighet knyttet til det reelle risikonivået. Dette innebærer at forbrukernes tillitsnivå *ikke behøver* å være i samsvar med det reelle risikonivået, men det *kan* være det. Poenget her er at selv om den følte risikoen ikke speiler en reell fare, er følelsen av mistillit alltid reell. Og for myndigheter, marked og forbrukere har den følte mistilliten svært reelle konsekvenser. *Forbrukertillit er viktig fordi handlinger og preferanser styres av tillitsnivået selv om det er basert på en følt, og kanskje feil, oppfatning av risiko og fare.* Hvis forbrukerne tror at kjøttet er infisert, eller at genmanipulert mat kan være farlig, spiller det ingen rolle om de tar feil. De vil uansett unngå slike produkter. Og vi kan naturligvis heller ikke se bort fra at forbrukernes risikoppfatning kan være riktig.

Valg av England og Belgia som sammenligningsgrunnlag

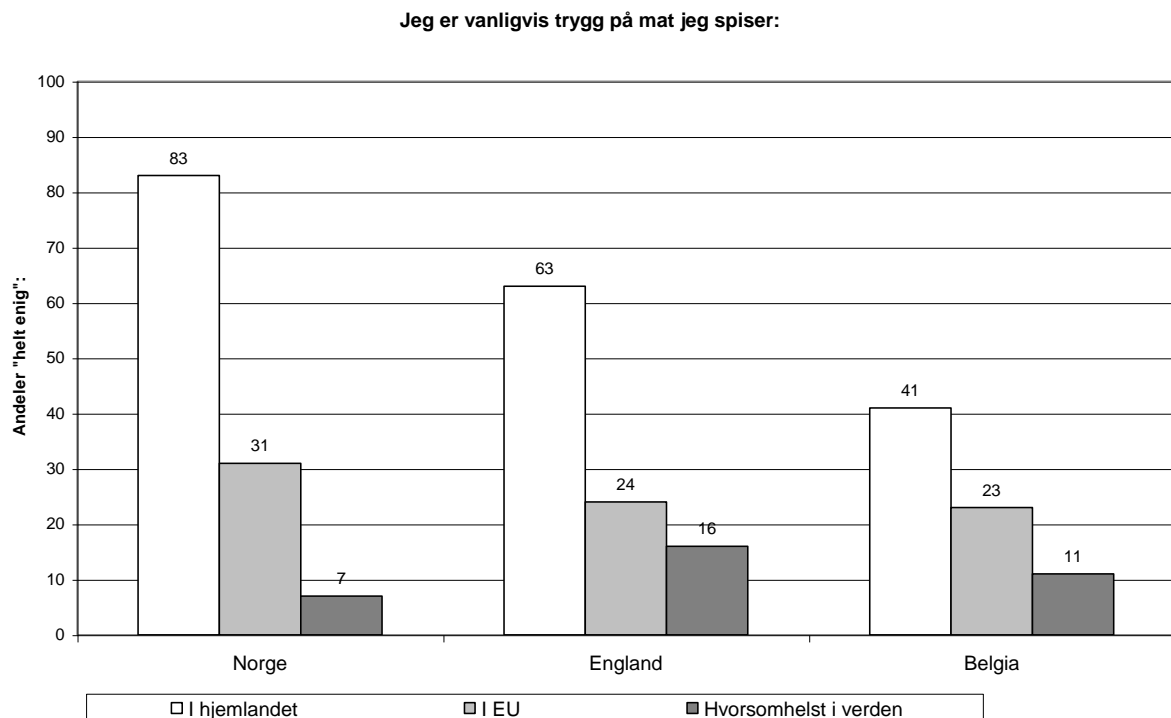
Når vi har valgt å ta med Belgia og England i vår undersøkelse, er ikke dette tilfeldig. Forbrukere i Belgia og England har i særlig grad vært utsatt for alvorlige matskandaler. Dioksinskandalen sommeren 1999 gjorde det interessant å ta med Belgia i undersøkelsen. England, som sto sentralt i kugalskap-skandalen i 1996, er også et land der forbrukerne har blitt stilt overfor dramatiske hendelser knyttet til matsikkerhet. Både i Belgia og England resulterte matskandalene i omfattende handelsboikotter og politiske problemer. I Belgia mistet flere ministre forbrukernes tillit og måtte forlate sine poster. I Norge har den mest konfliktfylte hendelsen knyttet til matsikkerhet i den senere tid vært utbruddet av skrapesyke

hos sau i 1996. Men i motsetning til i Belgia og England, førte ikke skrapesyken til noen grunnleggende tillitskrise hos forbrukerne.

Stoler vi mer på maten i hjemlandet enn i utlandet?

Et enkelt mål på "tillit til mat", er å ta utgangspunkt i hvordan de intervjuede vurderer utsagnet "Jeg er stort sett trygg på maten jeg spiser i Norge (England/Belgia)". Vi har også spurt de intervjuede om de vanligvis er trygge på maten de spiser i (andre) EU-land og hvorvidt de stort sett er trygge på maten de spiser "hvor enn i verden de måtte være". Vi kan dermed sammenligne tillitsnivåene i de tre landene, og samtidig undersøke om forbrukere i alle våre tre land er mest trygge på maten i hjemlandet.

I hvilket land har forbrukerne størst tillit til maten? Er forbrukere bosatt i Belgia, som nylig var berørt av en stor matskandale, sjeldnere trygge på maten i hjemlandet enn forbrukere bosatt i Norge? Og er det slik at nordmenn har utviklet en type matnasjonalisme, altså at de mer eller mindre bevisst forbinder "trygg mat" med "norsk mat"?

Figur 1: Direkte tillit til mat i hjemland og utland for innbyggere i Norge, England og Belgia. Prosent. Vektete resultater etter kjønn, og selektert alder 18 – 80 år. (N=1153,947,969).

Hovedtendensen i figuren er at i alle landene, uavhengig av matskandaler, er tilliten størst til maten hjemme, tilliten synker når vi spiser i utlandet, og sannsynligvis er det slik at *jo lenger unna hjemlandet vi er, jo større er skepsisen til maten vi blir servert*. Med andre ord, "matnasjonalismen" blomstrer i alle land.

De første søylene for hvert land viser andeler som har svart at utsagnet: "Jeg er stort sett trygg på maten jeg spiser i Norge(England/Belgia)" "stemmer helt". Som forventet, fordi vi ikke har hatt de helt store matskandalene i Norge, mener nordmenn langt oftere enn engelskmenn og dobbelt så ofte som belgiere at det er trygt å spise maten i hjemlandet.

Søyle nr. to viser andelene som svarer bekreftende på "Jeg er stort sett trygg på maten jeg spiser når jeg er i et (annet) EU-land". Vi ser at nordmenn, som ikke er med i EU, faktisk oftere enn engelskmenn og belgiere er trygge på maten i EU!

På tross av at vi valgte å stå utenfor EU i 1994, og at engelskmenn og belgiere sannsynligvis i større grad identifiserer seg med landene som inngår i EU, tyder altså resultatene på at *nordmenn har høyere tillit til maten i Europa generelt enn EU-innbyggere selv*.

I følge Ulrich Becks teori om risikosamfunnets betydning for utvikling av en kritisk refleksivitet, kan vi tenke oss at matskandalene i Belgia og England nærmest har bidratt til at forbrukerne der har ”våknet”. De har blitt bevisste at det ikke er en selvfølge at maten er trygg. Og mistilliten rettet mot mat aktiveres både i forhold til hjemland og utland.

Andre studier, også knyttet til mat, kan tyde på at nordmenn har stor tillit til offentlige institusjoner. Vi kan dermed tenke oss at nordmenns generelle tillit bidrar til en ubevisst, og kanskje ufortjent, tillit til mat også når vi er i utlandet. Det kan se ut som om nordmenns høye tillit til mat i hjemlandet nærmest ”smitter over” på vår tillit til mat i andre land, her representert ved EU.

Dersom vi imidlertid ser på de tredje søylene, som viser til det å være ”trygg på maten hvor enn i verden jeg måtte være”, finner vi størst skepsis blant nordmenn. Svært få forbrukere fra Norge har full tillit til maten når vi er utenfor Europa. Det er ingen opplagt forklaring på dette bruddet i mønsteret. Vi vet ikke om ulike reisemønstre i de ulike landene kan spille inn, og heller ikke om det er befolkningens sammensetning etter fødeland som gjør seg gjeldende. Berit Nygård (1999) mener at det er den kulturelle avstanden, og ikke den geografiske, som er avgjørende for om vi har tillit til maten vi spiser i utlandet.

Hun poengterer også at selv om mange foretrekker norskprodusert mat, oppfattes utenlandsk mat kjøpt i Norge som langt tryggere enn utenlandsk mat kjøpt i utlandet. Som vist i figur 1 er det hele 83 prosent av forbrukerne i Norge som sier det ”stemmer helt” at de stort sett er trygge på mat de *spiser* i Norge. Likevel er det ”bare” 49 prosent som på et annet utsagn sier seg helt enige i at de foretrekker mat som de vet er *produsert* i Norge.

Men hvor går grensen for hvor det er trygt å spise? Er nordmenn like trygge på mat fra Sverige som på mat i Norge? I det norske materialet har vi også med utsagnet: ”Jeg er stort sett trygg på mat som er handlet i Sverige”. Mens 83 prosent av forbrukere bosatt i Norge oppgir at de stort sett er trygge på maten de spiser i Norge, var det bare halvparten (42%) som svarte klart bekreftende på at de var trygge på mat handlet i Sverige. *Grensen for hvor maten er helt trygg går med andre ord for veldig mange nordmenn ved Svinesund*.

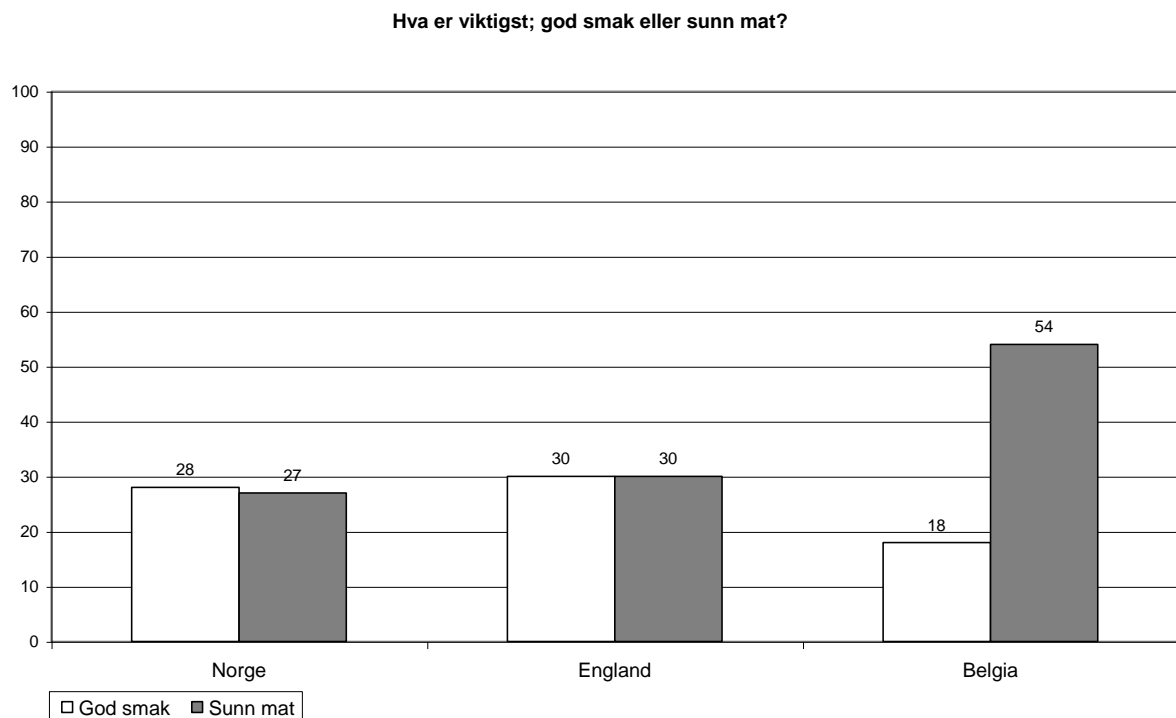
Legger vi størst vekt på at maten skal smake godt eller at den skal være sunn?

Når vi vurderer hva slags mat vi velger å spise, har vurderingen mange sider. Både pris, tilgjengelighet, smak, utseende, næringsinnhold og helse kan være bestemmende for kostholdets sammensetning. Det aller beste er naturligvis billig mat som ser god ut, er næringsrik, fettfattig, smaker godt og er helt trygg å spise. Ikke all mat faller inn i denne kategorien. Ofte må vi velge. Og den enkelte kan legge ulik vekt på de forskjellige faktorene.

Et sentralt spørsmål i vår studie har vært å kartlegge hvor opptatt forbrukerne er av at maten skal være helsemessig trygg å spise. Er forbrukerne mest opptatt av at maten skal smake godt eller av at den skal være sunn? Dersom vi kan velge fritt vil naturligvis de fleste velge bort dilemmaet og si at de foretrekker mat som både er sunn og smaker godt.

Et problem med holdningsspørsmål er at man ofte svarer mer fornuftig og sosialt akseptabelt enn det ens konkrete handlinger uttrykker. Fordi det er mer sosialt akseptabelt å prioritere helse foran smak, tar vi i vår spørsmålsstilling utgangspunkt i smaken, og ber respondenten ta stilling til utsagnet: ”Jeg er mer opptatt av hvor godt maten smaker, enn hvor sunn den er”. Sammenlagt i Norge, England og Belgia svarte 26 prosent at de var ”helt enig”, 36 prosent ”delvis enig” og 36 prosent ”uenig” (og 2 prosent ”vet ikke”). I det følgende tolker vi dette som at 26 prosent prioriterer smak, og at 36 prosent prioriterer at maten skal være

sunn. I det følgende er det disse andelene som sammenlignes¹. Først skal vi se om det er forskjell i hvordan innbyggerne i Norge, England og Belgia vektlegger henholdsvis smak og sunnhet:

Figur 2 : Andeler som foretrekker henholdsvis god smak og sunn mat i Norge, England og Belgia. Prosent. Vektet etter kjønn og selektert alder 18 – 80 år. (N=1152, 946,969)

Figur 2 viser at i Norge og i England er det omtrent like mange som foretrekker god mat framfor sunn mat og viseversa. I Belgia derimot, er det en langt høyere andel som foretrekker at maten er sunn framfor at den smaker godt. Og forskjellen er meget stor. Bare 18 prosent i Belgia svarer at de er enige i at det er viktigere at maten smaker godt enn at den er sunn, mot hele 54 prosent som sier at det viktigste er at maten er sunn. Vi tror ikke dette skyldes at Belgia må sies å være det landet, i vår sammenligning, som i størst grad er anerkjent som et gourmet-land. Den store vekten på at maten bør være sunn skyldes nok snarere at dette blir svært viktig når mange ikke lenger ser dette som en selvfølge.

Det er rimelig å anta at den høye andelen som velger sunt framfor smak i Belgia skyldes dioksinskandalen et halvt år før dataene ble samlet inn. *Når det ikke lenger er en selvfølge at all mat er helsemessig sikker, blir helsen kraftig opp-prioritert.*

¹ Vi trenger dermed ikke ta stilling til hvorvidt de 36 prosentene som svarer ”delvis enig” tenker både helse og smak, eller om dette svaret avspeiler en viss ikke-refleksivitet i forhold til mat.

Har vi tillit til markedsmekanismene? Og til det offentlige intervensjon i matsystemet?

Implisitt hviler vår tillit til den maten vi spiser på at vi har tillit til en rekke institusjoner i matsystemet. Så lenge vi ikke dyrker maten selv, eller kjøper maten direkte fra en bonde vi kjenner personlig og stoler på, avhenger vår tillit til mat av både hvordan markedet fungerer og av myndighetenes kontroll av matmarkedet.

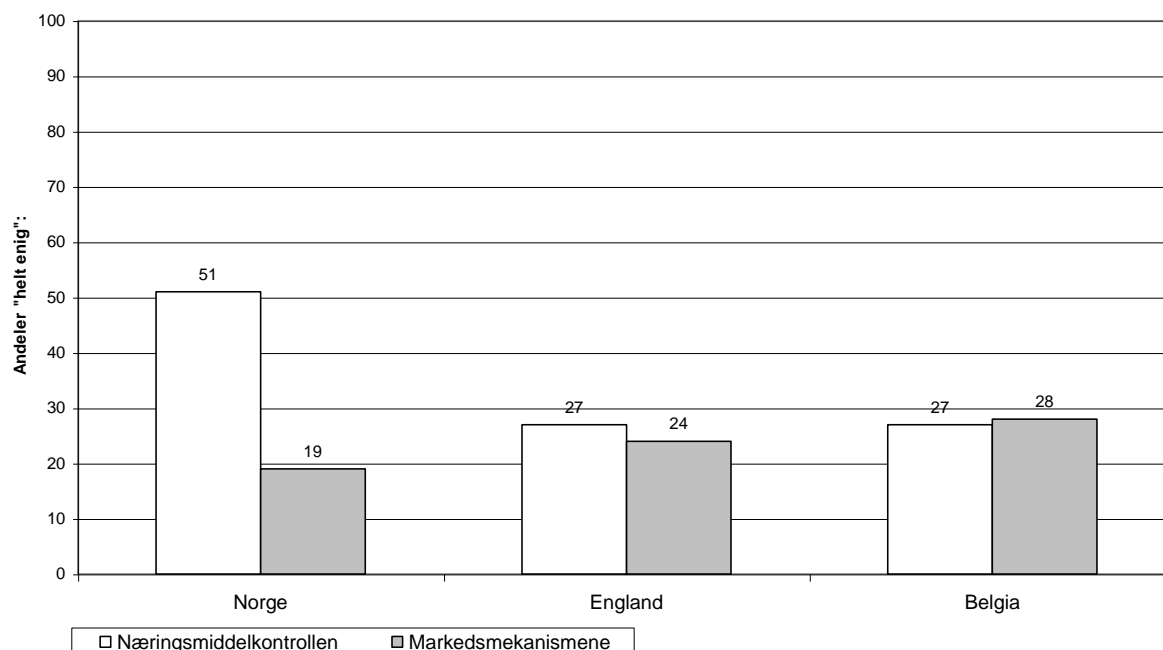
Moderne produksjon, foredling og varedistribusjon innebærer at veien ”fra jord til bord” har blitt både lenger og mer ugjennomsiktig enn tidligere. Det første spørsmålet som reiser seg er; hvordan kan det ha seg at de fleste av oss faktisk stoler uforbeholdent på at den maten vi kjøper i butikken er OK? Viktigst er antagelig at de fleste av oss har lange og positive erfaringer med den maten vi kjøper og spiser. Som vi allerede har sett (figur 1) har de fleste av oss tillit til maten vi får i Norge, langt færre er like positive når det er snakk om svensk mat, enda færre når det er snakk om å spise i et EU-land, og det er ikke mange som oppgir at de spiser trygt hvor enn i verden de måtte være. Nærhet, antagelig basert på positive erfaringer, er altså et viktig prinsipp for at vi har tillit til maten vi spiser.

Men hvorfor har vi stort sett gode erfaringer med maten vi kjøper og spiser? Noen vil hevde at markedet selv sørger for at maten holder god nok kvalitet. Kunden gjentar neppe et dårlig kjøp. Markedsmekanismene bidrar dermed i prinsippet både til gode priser og trygg mat. Den drivende kraften i markedet er imidlertid profitt. Ved siden av den regulerende mekanismen som fremmer pris og kvalitet ligger også muligheten for hver og en til å forfølge egen grådighet på bekostning av andre. Markedet er ikke solidarisk og ikke rettferdig, og for at markedet skal fungere bra for fellesskapet, må det styres. Både nasjonale og overnasjonale overenskomster, lover og regler, satt av det offentlige, skal sørge for at aktørene på markedet ikke bare handler ut fra kortsiktig egeninteresse. For eksempel er hensikten med Statens næringsmiddeltilsyn i siste instans å hindre salg av farlige matvarer i norske butikker. Krav til at matvarer skal merkes med hva de inneholder, dato for pakking og holdbarhet, er andre forhold som bidrar til at forbrukerne kan bevege seg relativt trygt i det norske matmarkedet.

For å få et mål på henholdsvis tillit til markedet på den ene siden og tillit til den offentlige kontrollen av markedet på den andre siden, ble respondentene i SIFO-undersøkelsen bedt om å ta stilling til utsagnene ”Markedet (markedsmekanismene) sørger selv for at maten holder god nok kvalitet”², og ”Næringsmiddelkontrollen sikrer oss trygg mat”. Er det slik at forbrukere i Belgia, som gjennom dioksinskandalen fikk demonstrert hvor skadelig enkeltpersoners grådighet kan være for fellesskapet, er mest skeptiske til markedsmekanismene?

² I England: ”The market mechanisms secure that the quality of the food is good enough.”

Tillitsverdige institusjoner i matsystemet:

Figur 3: Evaluering av status quo: Forbrukere som er helt enige i at ”Næringsmiddelkontrollen sikrer oss trygg mat” og ”Markedsmekanismene sørger selv for at maten holder god nok kvalitet” i Norge, England og Belgia. Prosent. Vektet etter kjønn og selektert alder 18 – 80 år, (N=1153,947,969)

Nei, forbrukere i Belgia er ikke mer skeptiske til markedet enn forbrukere i England og Norge. Selv om forskjellene er små, går tendensen i motsatt retning. I følge figur 3, på tross av sommerens dioksinskandale i Belgia, er *det forbrukere i Norge som er mest skeptiske til markedet*, men forskjellene mellom landene er små.. Bare en av fem forbrukere i Norge er helt enige i at markedet selv sørger for at maten holder god nok kvalitet. I England og Belgia er det en av fire som er enige i dette. Andelen uenige (ikke vist i figur) er i Norge 37, England 24 og Belgia 19 prosent.

Resultatene i figur 3 viser også at *norske forbrukere ser ut til å ha svært stor tillit til næringsmiddelkontrollen i forhold til forbrukere i England og Belgia*. Halvparten av forbrukerne i Norge er helt enige i at ”Næringsmiddelkontrollen sikrer oss trygg mat”, mens dette gjelder litt mer enn hver fjerde (27%) forbruker i England og Belgia. I tillegg (framgår ikke av figuren) sier 42 prosent av de norske forbrukerne seg ”delvis enige”. Og bare fem prosent er ”uenige”. I Belgia sier 21 prosent at de er uenige, og i England enda flere; 29 prosent.

Også i sammenligningen mellom Norge, Sverige, Danmark og Finland i 1997, utmerket Norge seg med høy tillit til offentlige myndigheters intervensjon i matmarkedet (Berg & Kjærnes 2000). Resultatene fra den Skandinaviske undersøkelsen tydet imidlertid også på at nordmenn er spesielt skeptiske til markedet. *Samlet kan vi si at forbrukere i Norge i forhold til forbrukere i Belgia og England, ser ut til å ha større tillit til offentlige kontroll av markedet, mens de har mindre tillit til markedsmekanismene.*

Hvor er motstanden mot genmodifisert mat størst, og hvor er det flest tilhengere av økologisk dyrket mat?

Mye av mistilliten rettet mot mat skyldes skepsis mot nye produksjonsformer. Noen hevder at effektivitets-krav og profitt-motiv bidrar til å dreie produksjonen i retning mindre trygg mat. Andre vil si at nye produksjonsmåter er nødvendig for å løse globale problemer, f.eks. sultproblemet. Genmodifisert mat er et område der sterke motstandere står mot sterke tilhengere. Tilhengere mener at genteknologien kan løse både medisinske utfordringer og behovet for økt matproduksjon. Motstandere påpeker at vi pr i dag ikke har nok kunnskap om de framtidige konsekvensene av utstrakt bruk av genteknologi i matproduksjon, og at dyrking av genmodifiserte planter vil kunne ende opp i en gedigen miljøkatastrofe. Mange stiller seg skeptiske til å ta patent på liv basert på genteknologi, og at det er problematisk ”å tukle med liv”.

I spørsmålet om å utnytte genteknologi i matproduksjon har Europa og USA fulgt ulik praksis. Mens Europa holder seg til ”Føre var- prinsippet”, og avventer situasjonen, er produksjon av genmanipulerte matvarer, særlig mais og soya, svært utbredt i USA. Mange vil hevde at produsenter og myndigheter i USA har ”ført forbrukerne bak lyset” ved at genteknologi har blitt tatt i bruk, og genmanipulerte matvarer kommet i salg, uten at forbrukerne er blitt informert. I Europa skal matvarer som inneholder genmanipulert materiale merkes. Fra Amerika hevdes fra enkelte hold at dette minner om handelsboikott, men samtidig har det etterhvert vokst fram et krav fra amerikanske forbrukere som ikke ønsker genmodifiserte matvarer. De to amerikanske kjedene Whole Foods og Wild Oats forbyr nå genmanipulerte produkter solgt i sine butikker. Det meldes om at jordbrukere går tilbake til dyrking av tradisjonell mais og soya fordi markedet ikke ønsker den såkalte ”frankensteinmaten” (Gennytt 24 januar 2000).

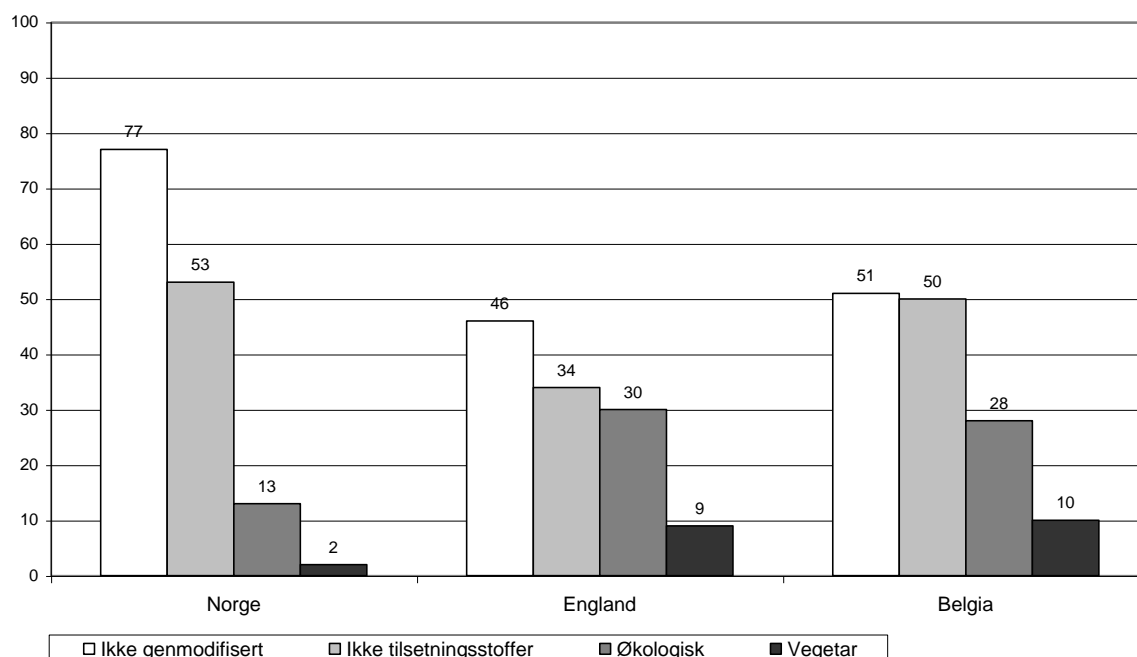
Tilsetningsstoffer i maten er også omdiskutert. På den ene siden hevdes at tilsetningsstoffene er testet og funnet ufarlige, på den andre siden hevdes at vi vet lite om effekten av kombinasjoner av tilsetningsstoffer. F.eks. hevdes det at EU’s ”Matsminkedirektiv”, vil kunne påføre flere tusen nordmenn allergier og astma. Det er fremdeles usikkert om regjeringen her vil benytte veto-retten for å hindre økt bruk av (unødvendige) tilsetningsstoffer i norsk mat.

Å handle økologisk er en måte å gardere seg mot både genmodifisert mat, matsminke og andre tilsetningsstoffer. Sprøytetoffer fra dyrkingsprosessen, som fremdeles kan være tilstede i og på maten vi kjøper, uroliger også mange. Stordrift, med melkekyr som aldri er ute av båsen, samt bur-kyllinger, rimer heller ikke helt med det vi forbinder med ”det gode liv” på landsbygda. Selv om vi kan høre kritiske røster rettet mot økologisk mat, er økologisk drift en alternativ produksjonsform, som ikke bare skal gi sunnere mat, men som mange vil hevde også er bedre for miljøet, jorda og dyra. Et økonomisk motargument mot økologisk mat er at dette er en mer krevende produksjonsform som gir dyrere matvarer, mindre mat per dekar jord, og mer svinn.

Vegetarmat er et annet alternativ. Det har vært påpekt at kjøtt er en langt mer ressurskrevende matvare enn korn, frukt og grønnsaker. I en verden der sultproblemet ikke er løst, blir dermed vegetarmat et solidarisk alternativ. At kjøtt er mindre sunt, er et annet argument, og et tredje argument kan knyttes til etiske sider ved moderne dyrehold.

Både når det gjelder genmodifisert mat, bruk av tilsetningsstoffer i mat, økologisk mat og vegetarmat er det argumenter for og imot. Det er ingen opplest og vedtatt enighet om hvilken retning jordbruket bør ta. Eller er det dét? I SIFO’s survey har vi data som kan belyse både tilslutning og avstandstagnning fra ulike produksjonsformer, samt hvordan dette varierer mellom innbyggere i Norge, England og Belgia:

Foretrukne produksjonsmetoder:

Figur 4: Preferanser for ulike produksjonsmetoder i Norge, England og Belgia. Prosent ”stemmer helt”/prosent vegetarianere (Ja/Delvis). Vektet etter kjønn og selektert alder 18 – 80 år. (N=1153,947,969)

I følge figur 4 er nordmenn forbausende enige i at vi skal holde oss unna genmodifiserte matvarer. Mer enn tre av fire nordmenn har sagt at utsagnet ”jeg vil helst unngå mat som kan være genmodifisert” ”stemmer helt”. I tillegg svarer 10 prosent at dette ”stemmer delvis”, bare 9 små prosenter sier seg uenige i dette utsagnet (vises ikke i figuren). Både i England og i Belgia er befolkningen mer delt i synet på genmodifisert mat, men det er likevel en klar majoritet imot (henholdsvis 23 og 25 prosent er uenige i utsagnet).

Vi ser også at forbrukere i Norge oftere enn i de andre landene ikke ønsker tilsetningsstoffer i maten. Over halvparten har sagt seg enige i at de prøver å spise mindre mat med tilsetningsstoffer. Denne andelen er omtrent like høy i Belgia, mens bare en av tre engelskmenn ønsker å redusere inntaket av tilsetningsstoffer i mat.

Resultatene kan tyde på at nordmenn oftere er opptatt av at maten skal være ”naturlig”, enn EU-borgerne. Hovedtendensen er likevel stor skepsis rettet mot genmodifiserte matvarer i alle landene.

Skepsis og følt risiko ved å spise ”moderne mat”, det være seg genmodifisert mat eller mat med tilsetningsstoffer, kan løses ved å oppsøke alternative kilder til matproduksjon. I figur 4 viser vi også andelen som sier at de helst spiser mat som er økologisk dyrket, og andeler som anser seg å være helt eller delvis vegetarianer.

Vi kunne tenke oss at den store skepsisen blant forbrukere i Norge rettet mot både genmodifisert mat og tilsetningsstoffer i mat bar bud om stor interesse for alternativ og helsestærk kost. Slik er det ikke. Sammenlignet med Belgia og England er interessen for økologiske matvarer svært lav i Norge. Bare 13 prosent har sagt seg helt enige i at de helst spiser mat som er økologisk dyrket, mens mellom en fjerdedel og en tredjedel av beboere i England og Belgia sier de helst spiser økologisk dyrket mat. Hvorvidt dette skyldes at vi i Norge anser det tradisjonelle jordbruket som mer naturlig og sunt enn de gjør i de andre

landene, eller om dette kort og godt skyldes et dårligere tilbud og tilgjengelighet på økologiske matvarer kan vi ikke si noe om.

Men det norske datamaterialet inneholder variable som gjør det mulig å se nærmere på om norske forbrukere forbinder økologiske matvarer med henholdsvis sunnhet og/eller miljø. Sammenlagt for alle forbrukerne i Norge er det 38 prosent som sier seg helt enige i at økologisk mat er sunnere enn annen mat³, mens langt flere, 71 prosent, mener at økologisk jordbruk er best for miljøet (vises ikke i figuren). Hvis vi bare ser på de som helst spiser økologiske matvarer er det 73 prosent som mener økologisk er sunnere og nesten alle (92 %) sier seg helt enige i at økologisk jordbruk er best for miljøet. Av de som ikke satser økologisk var det likevel en av fire som mente at økologisk mat var sunnere enn annen mat og hele 64 prosent at økologisk er best for miljøet.

Figur 4 viser også at det er langt færre vegetarianere i Norge (2%) enn i England og Belgia.

³ Det første utsagnet er egentlig: "Økologisk mat er ikke særlig sunnere enn annen mat" (Helt enig 17%, Delvis enig 33 %, Uenig 38%, Vet ikke 13%) Utsagn to: "Økologisk jordbruk er best for miljøet (Helt enig 71%, Delvis enig 18%, Uenig 4% og Vet ikke 8%).

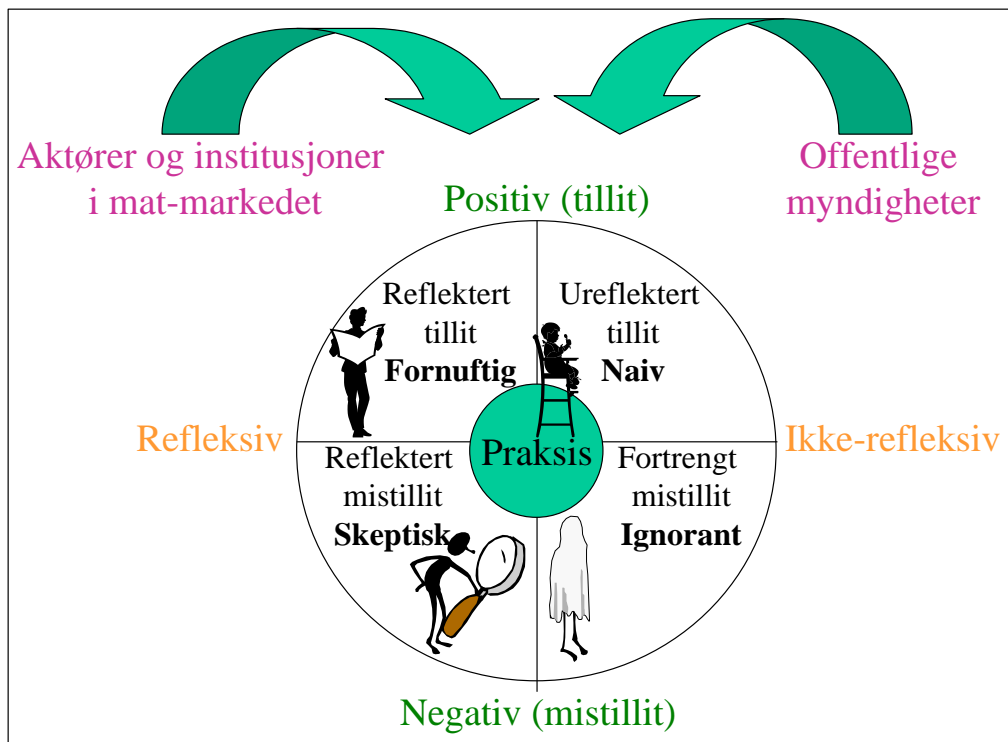
Fire tillitstyper

Forbrukere kan være mer eller mindre opptatt av matsikkerhet og helse. Mens noen kan ha et svært bevisst forhold til hva som er trygt å spise, tar andre det som en selvfølge at maten de kjøper og spiser er trygg. Både ekstern risiko (hygieniske forhold på kjøttmarkedet) og individuell risikoadferd (tilberedelse/oppbevaring av kjøttet) danner grobunn for det individuelt følte risikonivået og den enkeltes generelle tillit til mat. Følelsen av tillit påvirkes og avhenger altså både av eksterne forhold og hendelser, for eksempel av at næringsmiddelkontrollen og markedet fungerer tilfredsstillende, og av den enkeltes praksis i forhold til mat.

Det kan være vanskelig å skille klart mellom følelsen av tillit på den ene siden og praksis på den andre siden. Praksis kan være *tillitsskapende*, og den kan være *preget* av tillit, den er da *tillitsfull*. Men praksis kan også være *engstelig*, og den kan være irrasjonelt *dumdristig*. Med andre ord kan praksis påvirke tillitsnivået, samtidig som tillitsnivået kan påvirke praksis. For den enkelte forbruker er praksis knyttet til mat, og følelse av tillit til mat, gjerne to sider av samme sak.

For å skille mellom ulike tillitsreaksjoner forbrukeren kan ha til mat, tar vi utgangspunktet i at tilliten, som er en følelse, har to dimensjoner: Tilliten kan være positiv (tillit) eller negativ (mistillit), den kan være bevisst (reflektert) eller ubevisst (ureflektert). De to dimensjonene gir fire kombinasjonsmuligheter:

- Ureflektert tillit. *Forbrukeren har en trygg grunnholdning og tenker lite eller ikke over om maten er trygg eller ikke.* Barnets forhold til mat kan illustrere denne typen. Barnet kan la være å like maten, men barnet er ikke redd for å bli syk av maten. Praksis er gjerne *tillitsfull*. Vi kaller disse forbrukerne *De naive*.
- Reflektert tillit. *Forbrukeren gjør fornuftige forholdsregler for å føle seg trygg.* Informasjonssøkeren som eliminerer farer gjennom fornuftig og rasjonell praksis, kan illustrere denne typen. Praksis i forhold til mat er *tillitsskapende*, og preges av enkle forholdsregler. Vi kaller disse forbrukerne *De fornuftige*.
- Reflektert mistillit. *Forbrukeren er skeptisk og desillusjonert.* På tross av forhåndsregler føler han eller hun seg fortsatt ikke trygg. Detektiven som hele tiden er på vakt, kan illustrere denne typen. Praksis i forhold til mat er *kritisk og forsiktig*. Vi kaller disse forbrukerne *De skeptiske*.
- Fortrengt mistillit. *Forbrukeren orker ikke forholde seg til sin egen oppfatning om at maten er usikker. Vil ikke se realitetene i øynene og velger å ignorere faren.* Det er dårlig samsvar mellom praksis og den (egentlige) negative forståelsen av matsituasjonen. Praksis kan virke tillitsfull, men er det ikke. Praksis preges snarere av *valgt likegyldighet som strategi*. Vi kaller disse forbrukerne *De ignorante*.

Figur 5: Fire tillitstyper: i) Naive, ii) Fornuftige, iii) Skeptiske” og iv) Ignorante.

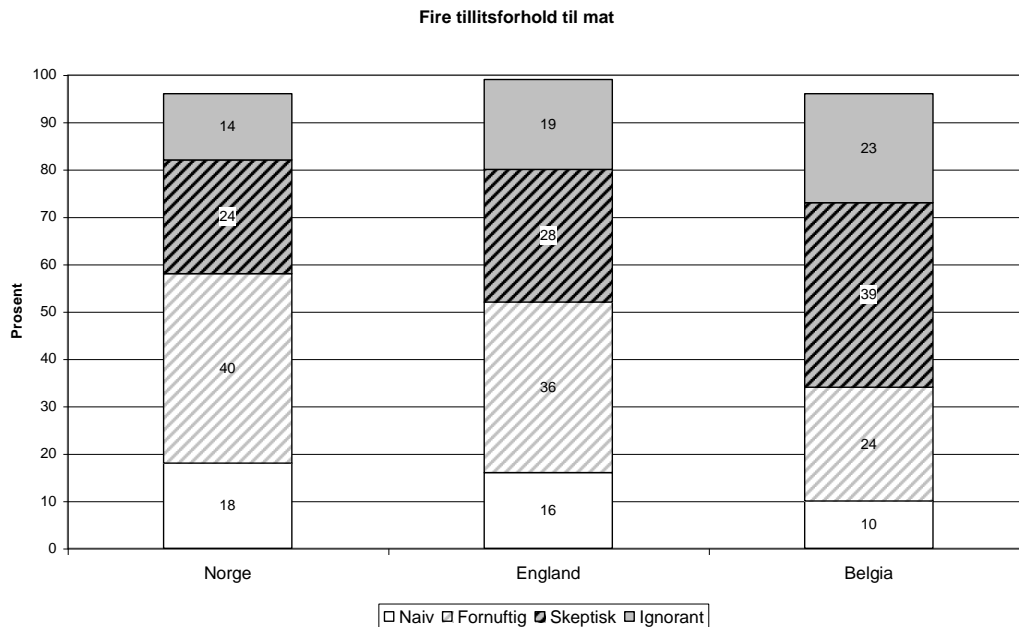
Hvor er det flest naive og hvor er det flest skeptiske forbrukere?

I neste figur skal vi vise hvordan forbrukerne i Norge, England og Belgia fordeler seg på de fire tillitskategoriene. For å bestemme hvilken tillitstype den enkelte forbruker tilhører, har vi kombinert to variable, der den ene skiller på om forbrukeren har et bevisst forhold til mat (opptatt av å handle sunt i det daglige kosthold) eller ikke, og om hans eller hennes forhold til mat preges av tillit eller mistillit⁴:

- *De naive* (Ureflektert tillit): Ikke opptatt av å handle sunt i det daglige kosthold, men føler seg likevel helt trygg på at maten ikke er skadelig.
- *De fornuftige* (Reflektert tillit): Handler sunt i daglig kosthold og føler seg dermed trygg på at maten ikke er skadelig.
- *De skeptiske* (Reflektert mistillit): Handler sunt i daglig kosthold, men føler seg likevel ikke trygg på at maten de får i seg ikke er skadelig.
- *De likegyldige* (Fortrengt mistillit): På direkte spørsmål engster de seg for at maten kan være helseskadelig, men de handler ikke sunt i det daglig kosthold.

⁴På spørsmålene ”I hvilken grad velger du det du mener er sunt i ditt daglige kosthold? og I hvilken grad kjenner du deg trygg på at maten du kjøper ikke er skadelig for din eller din families helse? kunne respondentene svare: Meget stor grad, Ganske stor grad, Av og til/Middels, Ganske liten grad og Liten grad. Tillitsypologien er operasjonalisert ved å la de som har svart ”Meget stor grad” eller ”Ganske stor grad” bli kategorisert som henholdsvis refleksive og tillitsfulle.

Er det slik at matskandalene i England og Belgia har bidratt til at forbrukerne i Belgia og England er mer bevisste forbrukere enn forbrukerne i Norge? Og er det slik at flere forbrukere gir uttrykk for mistillit i England og Belgia enn i Norge? Finner vi flest naive forbrukere i Norge?

Figur 6: Andeler naive, fornuftige, skeptiske og ignorante forbrukere i Norge, England og Belgia siste kvartal 1999. Prosent. Veiet resultat etter kjønn, og selektert alder 18 – 80 år. (N=1153,947,969)

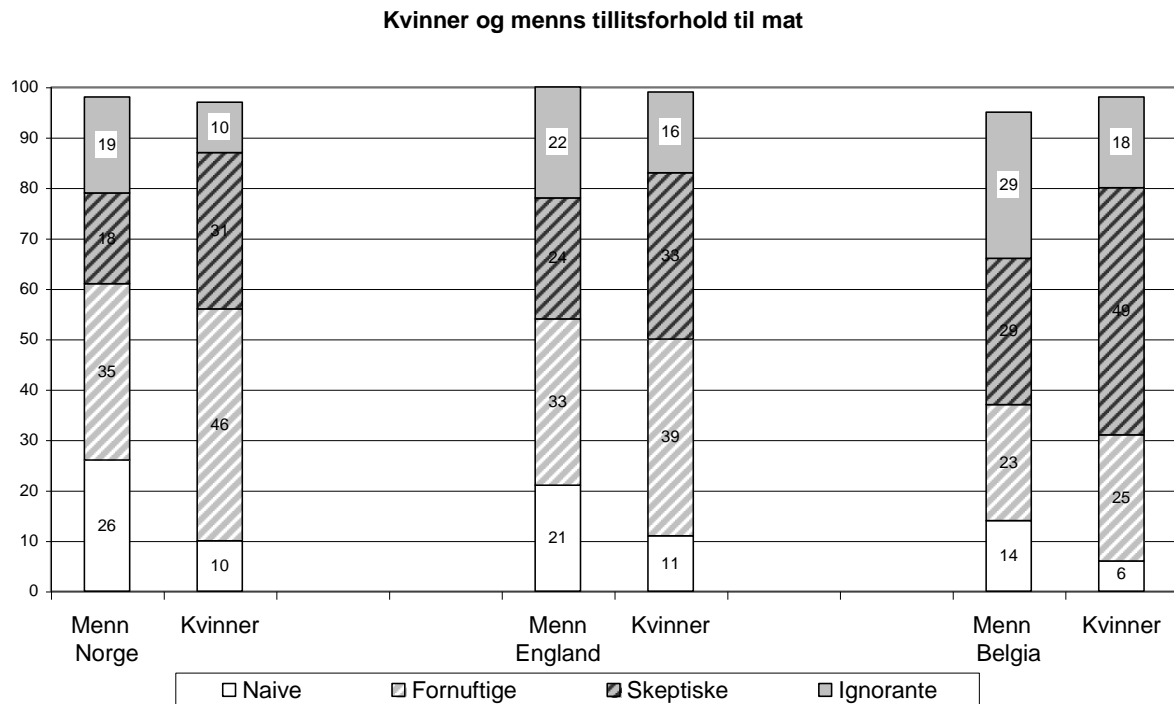
I figuren gjenfinnes dimensjonene tillit-mistillit (hvitt – grått) og refleksiv – ikke refleksiv (mønstret – ikke mønstret). Vi minner om at England og Belgia er tatt med i denne undersøkelsen nettopp fordi de har opplevd matskandaler som vi antok ville få følger for tillitsnivået. Det er altså ikke særlig oppsiktsvekkende at norske forbrukere langt oftere er trygge på at maten de spiser er ufarlig enn forbrukere i Belgia, og noe oftere enn forbrukere i England. I følge figur 6 har 58 prosent av forbrukerne (naive + fornuftige) tillit til maten de spiser, mot 52 prosent i England og 34 prosent i Belgia. Som forventet plasserer også norske forbrukere seg oftest i kategorien Naive. Forskjellen er imidlertid overraskende liten mellom Norge og England.

I følge Beck, som mener at bekymring og engstelse knyttet til matsikkerhet bidrar til økt refleksivitet, er det uventet at refleksiviteten er jevnt fordelt (de to midterste mønstrede feltene er like store). Riktignok ser vi at andelene fornuftige og skeptiske varierer betydelig etter land.

Andelen skeptikere er etter dioksinskandalen denne sommeren ikke uventet høyest i Belgia. Men også i Norge plasserer faktisk en av fire forbrukere seg som Skeptikere.

Er kvinner mer skeptiske enn menn?

I forrige figur så vi at tillitsrelasjonene til mat varierte mellom landene. Vi skal nå trekke inn kjønn. Er det flere naive forbrukere blant mennene? Er det flest skeptikere blant kvinnene? Og vil vi finne samme mønster i de tre landene?

Figur 7: Andeler Naive, Fornuftige, Skeptiske og Ignorante kvinnelige og mannlige forbrukere i Norge, England og Belgia siste kvartal 1999. Prosent.

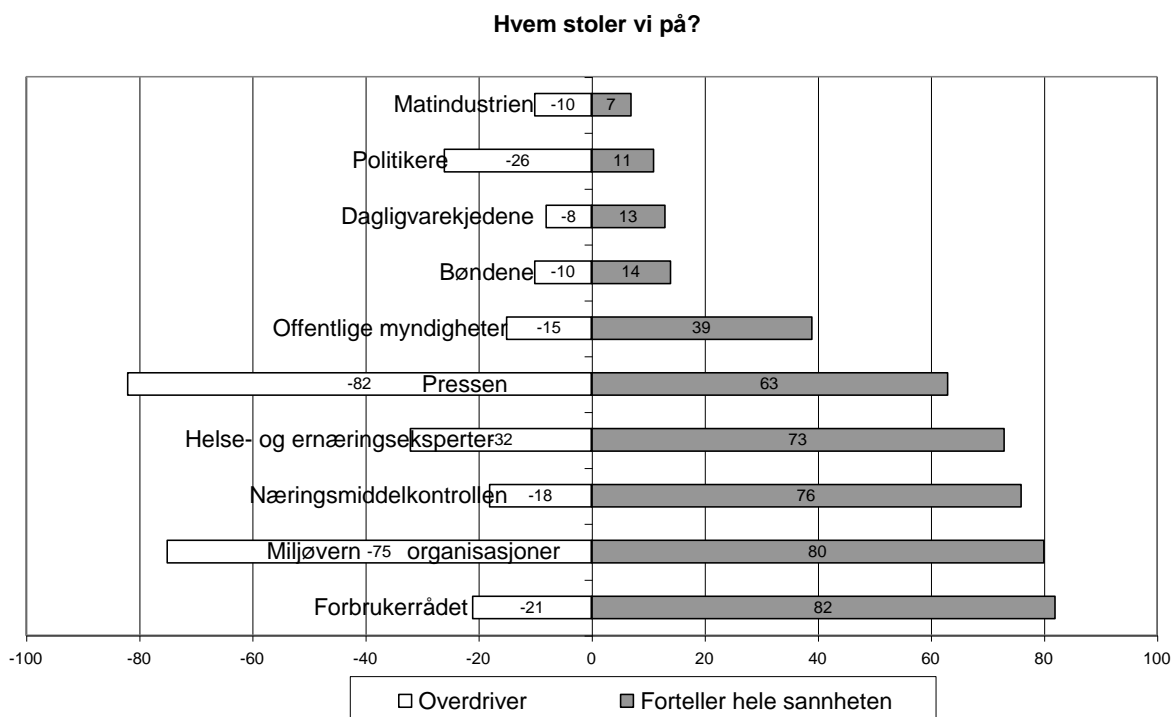
Ser vi først på de (to nederste) lyse feltene, finner vi at mennene, i alle landene, har tillit til mat litt oftere enn kvinnene. Ikke fordi de oftere har en fornuftig praksis i forhold til mat, det har de nemlig ikke, men fordi de oftere har et naivt og tillitsfullt forhold til mat. Andelen naive menn i Belgia er riktig nok svært lav. En rimelig antagelse ville være at dioksinskandalen i Belgia ville bidratt til ”å vekke” en rekke naive menn, og at vi derfor ville finne flere fornuftige og skeptiske menn i Belgia enn i England, og ihvertfall enn i Norge. Slik er det ikke. Det ser snarere ut som om matskandalen i Belgia bidro til at en del naive menn endret status til ignorante. Mange mistet tilliten, men de vil helst ikke ta inn over seg ubehaget ved at maten kan være skadelig. På den annen side ser vi også at selv om ikke gruppen refleksive menn er større i Belgia enn i England og Norge, så kan det se ut som om dioksinskandalen har bidratt til flere skeptikere blant mennene i Belgia enn vi finner blant mennene i Norge og England.

Et helt tydelig, og gjentakende mønster i figuren, er at kvinnene langt oftere enn mennene har et refleksivt forhold til mat: I alle landene er kvinnene oftere enn mennene både fornuftige og skeptiske. Mens litt over halvparten av mennene plasserer seg i en av de refleksive kategoriene, gjelder dette for omtrent tre fjerdedeler av kvinnene. I likhet med andel refleksive menn i Belgia, finner vi heller ikke flere refleksive kvinner i Belgia enn i England og Norge. Andelen skeptikere er imidlertid også for kvinnene, langt høyere i Belgia enn i de andre landene. På tross av at vi ikke har tidsseriedata, kan dataene tyde på at matskandalen i første rekke påvirker dimensjonen tillit – mistillit, og i mindre grad dimensjonen refleksiv – ikke refleksiv.

Hvem stoler vi på dersom det oppstår en matskandale i Norge?

Tilliten til mat avhenger som nevnt av tillit til en rekke personer og institusjoner som er del av det vi kaller matsystemet. I de norske telefonintervjuene ble forbrukerne spurt om hvem de ville stole på dersom det oppsto en matskandale knyttet til kylling produsert i Norge (dette var før Dokument 2 rettet oppmerksomheten mot Prior-kalkun). De intervjuede ble spurt om de trodde bøndene, pressen, politikere etc. ville fortelle hele sannheten, deler av sannheten eller om de ville holde informasjon om en slik skandale tilbake. For at vi skal stole på at informasjonen vi får er riktig, er det imidlertid ikke tilstrekkelig at opplysninger ikke holdes tilbake. Det er nesten like viktig at de som gir informasjon, eller uttaler seg, ikke overdriver en mulig fare. Vi spurte derfor også de intervjuede om de trodde bøndene, pressen, politikere etc. ville overdrive en fare dersom den tenkte matskandalen oppsto.

Stoler vi på pressen? På miljøvernorganisasjoner? På matvareindustrien? På dagligvarebutikkene?

Figur 8: Tenk deg at det oppstår en matskandale knyttet til kyllingproduksjon i Norge. I hvilken grad tror du følgende personer eller organisasjoner vil fortelle deg *hele sannheten*, bare deler av sannheten, eller helst holder informasjon tilbake? Tror du noen vil *overdrive* faren? Andeler som antas å fortelle "hele sannheten", samt andeler som antas å "overdrive faren". (N=1000)

Dårligst an ligger matindustrien, som jo bærer de øyeblikkelige tapene ved en slik matskandale. Bare 7 prosent av forbrukerne i Norge tror matindustrien vil fortelle hele sannheten. Dette innebærer at nesten alle mener at matindustrien bare vil fortelle deler av sannheten eller helst holder informasjon tilbake (Det vises ikke i figuren, men 60 prosent mener at matindustrien bare vil fortelle deler av sannheten, 29 prosent mener at de helst holder informasjon tilbake og fire prosent er usikre).

Dersom forbrukerne oppdager at opplysninger holdes tilbake, resulterer dette i tapt tillit. Å holde ting tilbake vil derfor ofte kun gi kortsiktig gevinst. Da skrapesyken hos sau ble oppdaget i 1996, var det faktisk kjøttprodusentene selv som gikk sterkest ut og stilte de

strengeste kravene til destruksjon av mulig infisert kjøtt. Den venstre siden av figur 8 viser også at ti prosent av forbrukerne sier at de tror matindustrien vil overdrive faren.

Politikerne ligger også svært dårlig an. Og dette skyldes neppe at de har større interesser knyttet til matindustrien enn andre. Bare elleve prosent av de spurte hadde tillit til at politikerne ville fortelle hele sannheten, og en av fire mente politikerne ville overdrive faren. Deretter følger dagligvarekjedene og bøndene, som i likhet med matindustrien kan tenkes å lide økonomiske tap av en slik matskandale.

Tiltro til pressen ser i første omgang ut til å være stor. Hele 63 prosent av forbrukerne mener at pressen vil fortelle hele sannheten dersom det oppstår en matskandale. Imidlertid viser venstre side av figur 8 at enda flere, 82 prosent, mener at pressen vil overdrive faren. Med andre ord vil de fleste forbrukerne ta det pressen skriver om en matskandale med en klype salt.

De tre representantene for markedet; matindustrien, dagligvarekjedene og bøndene, kommer dårlig ut. Politikere kommer også dårlig ut. Tilliten til pressen og miljøvernorganisasjoner synes dobbel; på den ene siden mener de fleste forbrukere at presse og miljøvernorganisasjoner forteller hele sannheten, på den andre siden mener majoriteten samtidig at presse og miljøvernere vil overdrive en eventuell fare.

Det offentlige har relativt stor tillit blant forbrukerne. "Offentlige myndigheter" kan være "både den ene og den andre", men likevel har 39 prosent svart at de tror det offentlige vil fortelle hele sannheten dersom det oppsto en matskandale knyttet til kyllingproduksjon i Norge. Når vi knytter det offentlige til næringsmiddelkontrollen, svarer tre av fire at de stoler på at næringsmiddelkontrollen vil fortelle hele sannheten. Selv om enkelte også mener at næringsmiddelkontrollen og det offentlige generelt også vil overdrive en eventuell fare, ligger tyngdepunktet klart i retning av at forbrukerne har tillit til det offentlige. Forbrukerrådet, samt helse- og ernæringseksperter nyter også tillit hos de norske forbrukerne.